

## Noțiunile teoretice și aplicative în analiza contrastivă

**Codruța VELOVAN**

### **Rezumat**

*Privită în ansamblu, istoria, destul de scurtă, a lingvisticii contrastive a fost, ca și în cazul altor discipline, un efort continuu de a-și dobândi o identitate clară și un loc bine definit în ansamblul științelor limbii. Am arătat că un prim pas a fost delimitarea de comparativismul istoric prin plasarea fermă în sincronie și prin atragerea în comparație și a unor limbi din familii diferite.*

### **Cuvinte cheie**

*analiză contrastivă, comparativism istoric, lingvistică contrastivă*

Privită în ansamblu, istoria, destul de scurtă, a lingvisticii contrastive a fost, ca și în cazul altor discipline, un efort continuu de a-și dobândi o identitate clară și un loc bine definit în ansamblul științelor limbii. Am arătat că un prim pas a fost delimitarea de comparativismul istoric prin plasarea fermă în sincronie și prin atragerea în comparație și a unor limbi din familii diferite.

Orientarea ulterioară a lingvisticii contrastive s-a produs pe baza unei duble influențe: a descriptivismului american reprezentat de E. Sapir și L. Bloomfield și a structuralismului european constituit pe baza teoriilor despre limbă ale lui F. de Saussure. În acest sens sunt deseori aduse spre exemplificare idei ale lui Ch. Bally din *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1932: „La comparaison de deux idiomes – spune el – peut-être faite à deux points de vue fort différents: historique au statique. Tantôt on s’attache aux faites qui prouvent une origine commune ou des analogies surgies au cours de l’évaluation, tantôt on relève dans deux langues surprises à un moment donnée de leur histoire, sans souci de prouver une parenté généalogique, des caractères différentiels qui accusent plus fortement l’originalité de chacune d’elles et le type général dont chacune relève”<sup>2</sup>.

Nu poate fi ignorată nici influența cercetărilor fonologice realizate de lingviști din Școala de la Praga. Nu e de mirare, de altfel, că cele mai consistente realizări ale lingvisticii contrastive sunt în domeniul fonologiei.

Cum orientarea didactică a analizei contrastive este un dat necontestat de nimeni, este firesc ca teoriile despre *bilingvism*, elaborate de Uriel Weinreich, *Languages in contact* (1953) și de E. Haugen, *Bilingualism in the Americas* (1956) să fi lăsat urme în unele abordări teoretice referitoare la statutul lingvisticii contrastive.

Pe de altă parte, având ca scop necesitățile traductologice, lingvistica contrastivă s-a interferat inevitabil cu obiectivele traductologiei. Făcând o analiză a contribuției pe care analiza contrastivă a adus-o în sistematizarea problemelor de traducere, Solomon Veimberg sublinia că „Analiza contrastivă, în ipostaza ei clasică, a marcat o etapă de considerabilă importanță în dezvoltarea didacticii limbilor moderne“. El amintește de faptul că studierea analogiilor și a similitudinilor dintre limbi a dus la constituirea noțiunii de *transfer* și la cea de *interferență*, prin care se definesc discordanțele și discrepanțele dintre limbile comparate. Mai mult, s-a ajuns la concluzia că prin stabilirea *divergențelor structurale* dintre limbi se poate obține o *predictibilitate* a greșelilor și erorilor. Totuși, precizează autorul mai sus amintit, „practica predării n-a confirmat decât în parte validitatea [acestor idei], formulate *pe cale deductivă* (subl. n.)“<sup>3</sup>.

Nu s-a putut demonstra, astfel, că diferențele majore dintre două limbi creează cele mai mari dificultăți în însușirea unei limbi străine și că, invers, dificultățile minore facilitează însușirea ei mai lesnicioasă. Dimpotrivă, tocmai aceste fenomene slab contrastante, care sunt, de fapt, interferențe interne, intralingvistice, produc dificultăți dintre cele mai mari în însușirea unei limbi. Acestea sunt relevabile la toate nivelurile unui sistem lingvistic și, înainte de toate, ele trebuie scoase în evidență și analizate. El numește contrastele interne *endoglote*, iar pe cele externe *eteroglote*.

Propunându-și să stabilească contrastele dintre sisteme, adică să realizeze o cercetare paradigmatică, la nivelul deci al competenței, în termenii gramaticii generative care a influențat-o decisiv la un moment dat, lingvistica contrastivă s-a apropiat sub anumite aspecte de *lingvistică tipologică* sau de *tipologia lingvistică*. Aceasta are ca obiective: „Determinarea (printr-o cercetare descriptivă, în primul rând, și apoi comparativă) a unor categorii taxonomice de lingvistică generală ca bază pentru clasificarea limbilor pe tipuri“ și s-a constituit ca domeniu al lingvisticii ce studiază „principiile de clasificare a limbilor“ tocmai pe baza descrierilor taxonomice ce relevau

„procedeele de exprimare în termenii unor sisteme pancronice ale categoriilor lingvistice“. Orientarea comparativ-istorică a studiilor de acest fel și descrierile nu întotdeauna sistematice ale limbilor comparate „au făcut ca tipologia lingvistică să nu-și definească în mod riguros premisele și să nu se impună prin rezultate concludente“<sup>4</sup>.

O reorientare a acestor studii se datorează lui Ferdinand de Saussure, ele îndreptându-se acum spre identificarea modalităților de exprimare a unei funcții în diverse limbi. Aceasta se face prin inventarierea unor structuri din limbile comparate, ajungându-se a se înțelege că „*Tot ce redă o limbă se poate reda și printr-o altă limbă*“, limbile diferind „nu prin ceea ce pot exprima, ci prin ceea ce trebuie să exprime“<sup>5</sup>. Se iau acum în discuție nu sistemele lingvistice în ansamblul lor, ci subsisteme, structuri cât mai mici, care posedă însușiri formale și funcționale comparabile.

S-a subliniat deseori existența posibilității de confundare a analizei contrastive cu tehnicile aplicate în procesul de traducere dintr-o limbă în alta. Cu alte cuvinte, lipsa unei delimitări clare între lingvistica contrastivă și traductologie. Nesiguranța contururilor între cele două domenii derivă, cum se admite în general, din faptul că cercetările contrastive au fost determinate chiar de necesitățile aplicative în învățarea limbilor străine. S-a constatat că observațiile pur aplicative care determină sursele de eroare din limbile supuse învățării sunt insuficiente, ceea ce a dus la orientarea principiilor metodologice privitoare la pregătirea materialului didactic spre decelarea *structurii limbii studiate comparativ* cu cea maternă a elevului. Numai în acest fel pot fi puse în evidență dificultățile esențiale din procesul învățării limbilor străine. Devenise astfel clar că informațiile strict aplicative nu reușeau să pătrundă în mecanismele procesului de interferență, ajungând doar la stadiul constatativ, nu și la cel explicativ.

Ca atare, devenise necesară o „confruntare“ la nivelul *sistemelor lingvistice*, în vederea punerii în evidență nu a unor fapte dispartate, ci a unor *opoziii de sistem*.

În opinia lui Mircea Gheorghiu, între cercetările tipologice și cele contrastive se pot stabili următoarele asemănări și deosebiri:

„Asemănări:

- a) compară o serie de limbi;
- b) necesită o prealabilă descriere a limbilor respective;
- c) pun la contribuție limbi neînrudite, dar pot porni și de la limbi

înrudite;

d) privesc limba ca un sistem de structuri interdependente.

Deosebiri:

a) Studiile contrastive își propun să stabilească particularitățile structurale, specifice ale unui număr limitat de limbi (de regulă, două sau trei limbi), [...].

Studiile tipologice urmăresc: (1) relevarea fie a unor tipuri de structuri, subsisteme, părți de vorbire, nivele ș.a.; (2) fie a unor universalii sau cvasiuniversalii.

b) Lucrările contrastive cercetează limba în plan sincron. [...] Universalii, pe care tipologia le pune în centrul preocupărilor sale, nu pot fi corelate cu diacronia sau sincronia [și] ni se pare rațional să le corelăm cu *p a n c r o n i a* [...].

c) Cercetările tipologice se bazează pe descrieri lingvistice, gramatici, dicționare etc., și nu pe texte, care implică riscul unor devieri de la sistem [...].

Cercetările contrastive pot însă porni și de la texte, unde se pot constata unele neconcordanțe fundamentale între limbi.

d) Studiile contrastive au o finalitate explicit aplicativă, cele tipologice, una teoretică [...].

e) [...] lucrările contrastive, [trebuind] să facă „apel la o concepție teoretică lingvistică, ele sunt într-un fel o etapă „premergătoare“ a cercetărilor de caracterizare tipologică a limbii, tipologia devenind baza teoretică a acestor cercetări. [...]

f) Analiza contrastivă, căutând să releve trăsăturile specifice, diferențiale pe fondul unor trăsături comune, are de cele mai multe ori un pronunțat caracter «prospectiv»<sup>6</sup>.

În ciuda acestor numeroase deosebiri, granița dintre cele două domenii de cercetare ajunge a se estompa în măsura în care analiza contrastivă tinde să depășească obiectivele strict aplicative, didactice și metodice, abordând și probleme teoretice de lingvistică generală. La acest nivel, cercetarea devine una *tipologic-contrastivă*, „care relevă fenomenele contrastante ca tipuri determinate“. De altfel, crede Mircea Gheorghiu, „cu cât e mai larg cercul limbilor studiate, cu atât generalizările sunt mai pertinente și lucrările contrastive se apropie mai mult de cele tipologice“<sup>7</sup>.

Pe o poziție asemănătoare se situează și Clement Mîrza<sup>8</sup> care crede că analiza contrastivă trebuie să depășească stadiul observației empirice a fenomenelor apărute în contactul dintre limbi, mai exact,

dintre două sisteme lingvistice, și să formuleze un model ipotetic al interferențelor structurale. „Ea poate fi concepută deci, consideră el, ca un model ipotetico-deductiv dotat cu o capacitate generativă, cu un număr restrâns de reguli, care să țină cont atât de diferențele funcționale ale unor sisteme lingvistice în contact, cât și de universalitățile de structură”<sup>9</sup>.

În fond, termenii *contrast* și analiză *contrastivă* implică stabilirea unor diferențe structurale și funcționale ale unor sisteme ajunse în contact.

El este partizanul utilizării modelului generativ, având în vedere caracterul explicativ cu care acesta este dotat și care oferă, implicit, „un aparat comod și formalizat de descriere a procesului general de „interiorizare” a mecanismului sintactic al unei limbi”<sup>10</sup>.

Atari poziții ce vizează larga perspectivă generalizatoare sunt efectul orientărilor generativist-transformaționale, care au făcut ca în Europa, spre deosebire de S.U.A., cercetările de lingvistică contrastivă să acorde o mai mare importanță aspectelor teoretice. Astfel, pe baza așa-numitelor sisteme lingvistice intermediare s-a sperat a se putea stabili anumite universalii lingvistice care să stea la baza învățării limbilor<sup>11</sup>.

Un punct de reper în cercetarea contrastivă l-a constituit stabilirea unei *mărimi relative*, un „sistem corelativ” (*Bezugssystem*), constituit ca *tertium comparationis*, înțeles ca o *limbă-etalon*, „care reflectă segmentul *comun* din structura de profunzime a limbilor comparate”<sup>12</sup>. În acest fel, alături de lingvistica contrastivă tradițională, *unidirecțională*, se poate constitui un al doilea tip, anume lingvistica contrastivă *bidirecțională*.

Se iau în considerare categorii conceptuale, precum „determinare”, „nedeterminare”, „deplasare”, „poziționare” etc. Compararea se face în ambele direcții: dinspre limba A spre limba B și invers, deoarece sunt atrase în comparație numai acele fenomene lingvistice care corespund limbii-etalon, ca termen mediu de comparație. Astfel, luând în considerare, pentru română și germană, în cadrul *limbii-etalon*, ca *tertium comparationis*, categoriile funcțional-semantice „situație”, „poziție”, cu posibilele realizări (a) „poziție verticală”, (b) „poziție șezând” și (c) „poziție orizontală” apare o situație de divergență:

(a) *a sta* „în picioare” *stehen*

(b) *a sta* „șezând” *sitzen*

(c) *a sta „culcat“ liegen.*

O altă viziune asupra accepției ce ar trebui să i se dea noțiunii *tertium comparationis* apare la Carlos Hernández-Sacristan, *Aspects of Linguistic Contrast and Translation. The Natural Perspectives*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1994. El pornește de la identificarea a două tipuri de cunoaștere lingvistică: cea științifică și cea naturală, aceasta din urmă adusă la nivelul activității comunicative concrete, plasate deci într-un context situațional determinat în care-și desfășoară activitatea cele două entități ale unui act de comunicare: vorbitorul și ascultătorul/receptorul (speaker/hearer): „language, in effect, – spune el – must be considered not only as a specifiable set of terms and structures, but also as the knowledge that allows us to transform those terms and structures into an instrument for interaction with the world, wich is fundamentally, for man, social reality“ (p. 13).

Într-o astfel de circumstanță, apelul la analiza contrastivă este crucial („contrastive relationships will be crucially important“), căci „contrastive praxis includes both the activities of an „ordinary“ speaker-hearer, that is, one who maintains a natural attitude toward the languages that come into contact through his/her interlinguistic natural activity, and the activities of someone who brings languages into contact for professional reasons, wether scientific or not“ (p. 16). Ca atare, discursul științific e necesar a fi orientat spre studierea practicii naturale („the study of natural praxis“).

Cunoașterea lingvistică naturală se produce chiar prin simpla activitate de comunicare în limbi diferite. Este, de fapt, o cunoaștere contrastivă incipientă. Această cunoașterea naturală începe cu identificarea limbii în cauză, dar continuă prin efortul de a adapta acel sistem la situația de comunicare *in actul*: „We naturally know not only what a linguistic system is, but also how to modify it in order to adapt it to a new communicative situation“ (p. 17).

Dacă sistemul limbilor naturale este departe de a fi unul monolitic, ci mai degrabă o orchestrare a diferitelor varietăți diasistemice (an orchestration of different diasystematic varieties), atunci este firesc ca el să fie adaptat diferitelor situații de comunicare, adică unei certe situații pragmatice („a certain pragmatic situation“): „Natural knowledge is not something that we add to a previously constituted linguistic system, but something that determines the very constitution of the system, making it open to the necesssities imposed by communicative praxis“ (p. 18).

Este, de fapt, direcția pe care a evoluat, în timp, teoria contrastivă: „In general terms, the historical development of contrastive theory can be characterized as a shift from the contrastive study of linguistic systems to the study of contrastive processes or activities“ (p. 35).

Din această perspectivă, *tertium comparationis* nu este altceva decât actul comunicării: „We can conclude from all of this that the true „tertium comparationis“ is the communicative act“ (p. 50). Orice alt tip de „tertium comparationis“ nu face decât să aproximeze acest criteriu de bază. Această viziune aruncă un anumit dubiu asupra conceptului clasic de „tertium comparationis“ ca realitate conceptuală unificatoare și constantă. În acest sens, trebuie să se țină seama de faptul că în comunicare apar două perspective calitativ diferite: una a locutorului, care este de tip „onomasiologic“ și alta a receptorului/alocutorului, care este de tip „semasiologic“. Nu există deci o perspectivă neutră asupra actului de comunicare.

Noțiunea în cauză nu-și poate avea rostul decât în cadrul unei practici comunicative intercodale („intercodal communicative praxis“). El nu poate fi un *dat* ce trebuie luat în considerare înainte de actul comparației interlinguale: „The basic „tertium comparationis“ then [...], is constituted not so much of something that offers itself to us before contrasting languages, but rather of something that is constructed or elaborated in a certain sociosemiotic situation of linguistic contact. It is difficult to conceive of a really universal and pre-established „tertium comparationis“: no less difficult than to conceive of a meaning without form“ (p. 52).

O astfel de abordare a raportului comunicativ interlingual a dus, inevitabil, la constituirea unui alt domeniu în interiorul lingvisticii contrastive, anume *pragmatica contrastivă*. Ea are în vedere variabilitatea empirică a sistemelor în cadrul comunicării („empirical variability of systems of communication“).

Pragmatica contrastivă trebuie să urmărească manifestarea naturală a actelor dialogice, adică, în alți termeni, conversația, și să studieze modul specific prin care formele lingvistice sunt exprimate prin categorii pragmatice. În acest fel, perspectiva universalistă poate fi corectată prin anume componente ce țin de relativismul lingvistic-cultural. Ca atare, analiza contrastivă în pragmatică implică variabilele socioculturale și chiar sistemele nonverbale care diferă atât de mult de la o cultură la alta, ceea ce indică o direcție clară spre semiotică: „Any

linguistic category, – se afirmă în acest sens – and especially a pragmatic category, should always be considered as the product of various semiotic components (forms, meanings, functions, references) that all interact in the process of categorial synthesis“ (p. 60). În fapt, aceasta înseamnă că o categorie pragmatică rezultă din reprezentarea a ceva cu ajutorul unei anumite forme într-un anumit context situațional: „The effect (sense) of a pragmatic category is produced by representing something (meaning) by means of a certain form (form) in a certain situation (ist)“ (p. 64).

Sunt luate în considerare și *erorile pragmatice* apărute în conversația *exolinguală* (a pragmatic error in exolingual conversation). Ele apar ca urmare a lipsei de corespondență a categoriilor pragmatice din sistemele cultural-lingvistice la nivelul interacțiunii comunicative, dar sunt specifice și procesului de însușire a unei a doua limbi. Erorile respective sunt consecința faptului că nu există o corespondență absolută între două sisteme categoriale.

În ce privește eficiența lui „*tertium comparationis*“, Carlos Hernández-Sacristan este destul de rezervat: „We can say, therefore, that if „*tertium comparationis*“ does exist, it is an ephemeral reality created by the affinity relation which is, in itself, a result of the need to resolve an interactiv problem. Or, we might also say that the real „*tertium comparationis*“ of pragmatic categories, at least, is the act of communication that relates them“ (p. 69).

La intersecția cu atâtea direcții de studiere a limbajului s-a simțit nevoia unei clarificări a domeniului de cercetare și a metodelor de investigare. Punctele de vedere au oscilat între a acorda *lingvisticii contrastive* statut de știință teoretică și a rezerva *analizei contrastive* orientarea pragmatică, aplicativă. În funcție de obiectivele luate în considerare au fost folosite și diverse denumiri. Astfel, Ludwik Zabrocki face distincția între două tipuri de gramatici: gramatica „contrastivă“ și gramatica „confruntativă“. Aceasta din urmă este considerată ca o componentă a lingvisticii comparate, care cercetează limbile după criterii tipologice. De asemenea, el neagă și apartenența gramaticii contrastive la lingvistica aplicată. Cele două orientări pot constitui doar o bază pentru analiza lingvistică aplicată, în sensul că ar putea oferi material lingvistic pentru predarea limbilor străine<sup>13</sup>.

### Bibliografie

- Brâncuș, Grigore, Manuela Saramandu, *Gramatica limbii române*. Vol. I: *Morfologia*, Editura Atos, București, f.a.
- Bresnan, Joan, *A realistic transformational Grammar*, CATL, p. 204–262.
- Bulgăr, Gh., *Limba română. Fonetică. Lexic. Morfologie. Sintaxă. Stilistică*, Editura Vox, București, 1995.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, *Sintaxa gerunziului românesc*, SG II, p. 61–89.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, *Moduri nepersonale*, SCL, 1962, nr.1, p. 29–43.
- Chiricuță-Marinovici, Rita, *Unele aspecte de ordin semantic în analiza raportului dintre subiect, predicat și complementul direct*, CL, 1963, nr.2, p. 343–346.
- Chiricuță-Marinovici, Rita, *Sensul factitiv-cauzativ al verbelor românești*, CL, 1964, nr. 1, p. 53–58.
- Chiricuță-Marinovici, Rita, *Încercare asupra grupării verbelor din punct de vedere semantic*, CL, 1965, nr.2, p. 279–310.
- Chiricuță-Marinovici, Rita, *Probleme de grupare semantică a verbelor*, CL, 1966, nr. 2, p. 229–235.
- Chiricuță-Marinovici, Rita, *Cu privire la o nouă grupare a verbelor pe baza anumitor caractere ale conținutului lor semantic*, CL, 1966, nr.1, p. 43–46.
- Chomsky, Noam, *Aspecte ale teoriei sintaxei*. Traducere din limba engleză de Paul Schweiger și James E. Augerot, București, 1969.
- Chomsky, Noam, *On Binding*, CATL, p. 93–138.
- Chomsky, Noam, *Cunoașterea limbii*, Editura Științifică, București, 1996 (trad. Cărții *Knowledge of Language. Its Nature, Origin and Use*, Praeger, New York, 1996).
- Chomsky, Noam and Howard Lasnik, *Filters and Control*, CATL, p. 13–92.
- Cipariu, Timotei, *Opere*, vol. II. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Studiu introductiv de Mioara Avram, Editura Academiei Române, București.
- Coja, I., *Substantivizarea adjectivelor care denumesc însușiri omenești negative*, SMFC III, p. 279–283.
- Constănescu-Dobridor, Gh., *Morfologia limbii române*. Ediție revăzută și îmbunătățită. Prefață de Gh. Bulgăr, Editura Vox, București, 1996.
- Constantinescu-Dobridor, Gh., *Sintaxa limbii române*. Ediția a II-a, revăzută, Editura Științifică, București, 1998.